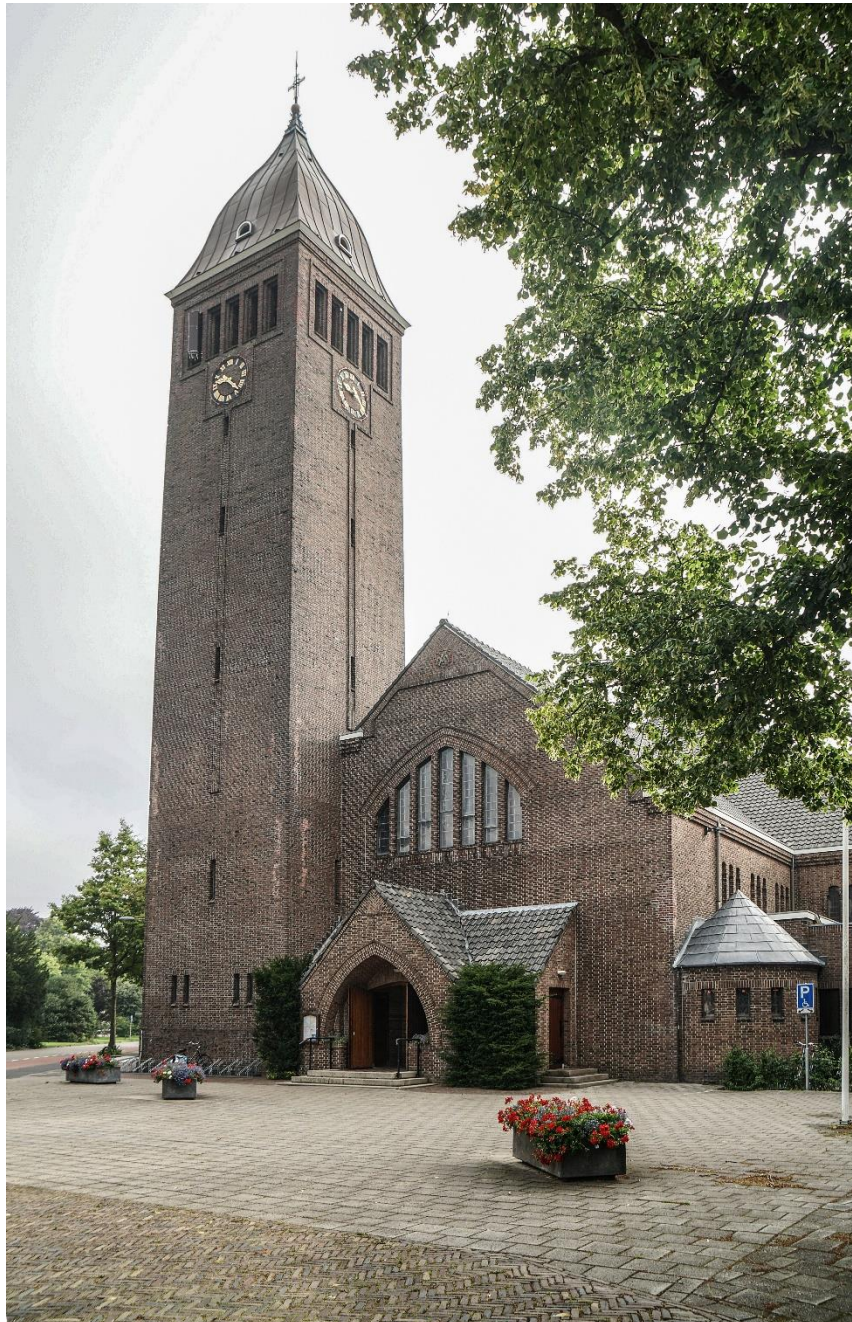

Kerkcomplex Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart Heemstede

Redengevende beschrijving

Adres	Valkenburgerplein 2
Postcode en plaats	2103 AR Heemstede
Oorspronkelijke functie	Kerk met pastorie
Huidige functie	Kerk met pastorie
Architect	Joseph (1861-1949) en Pierre (1891-1982) Cuypers
Bouwjaar	1926
Datum onderzoek	Juni 2019, geactualiseerd april 2024 en maart 2025
Opgesteld door	

Waardering

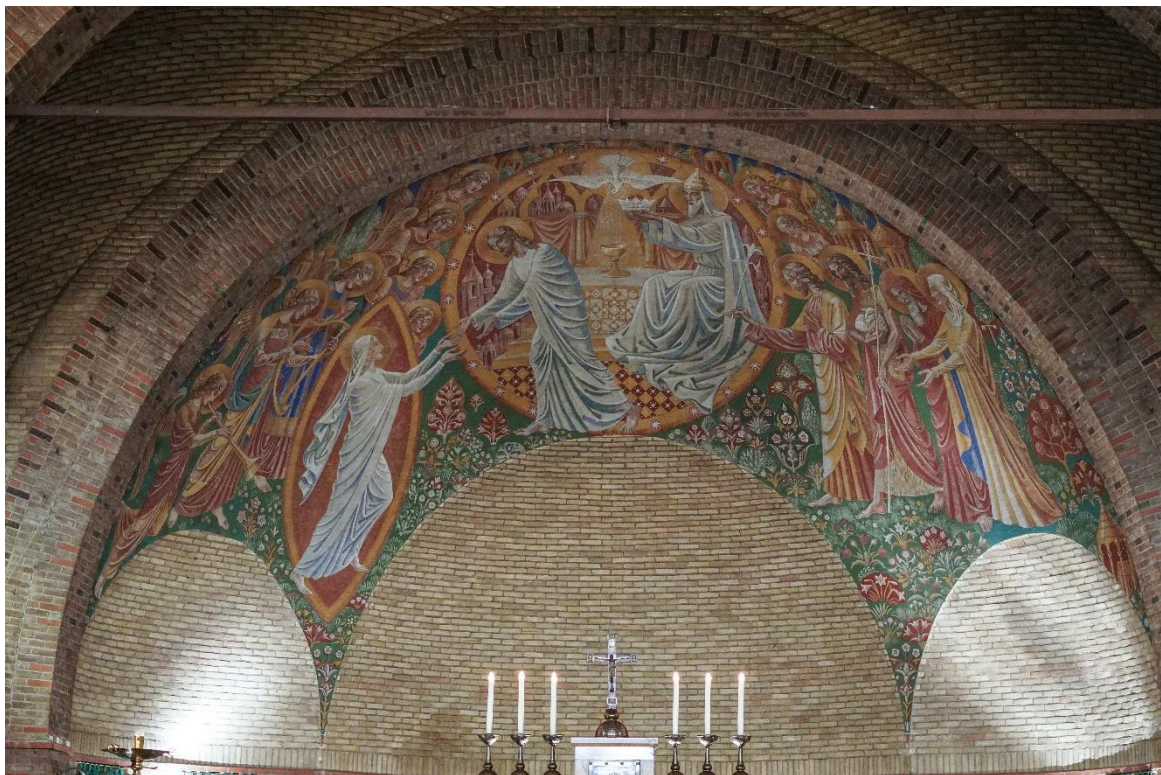
De waardering geldt voor de kerk, pastorie, tussengelegen verbindingsgang en bijgebouwen.

1. *Cultuurhistorische waarde*

De cultuurhistorische waarde van het kerkcomplex omvat zowel een lokaal als een nationaal belang. Het vormt een letterlijk en figuurlijk hoogtepunt van de vele stedenbouwkundige en architectonische ontwerpen die Joseph Cuypers in Heemstede realiseerde. Met Heemstede had hij als supervisor en welstandsadviseur bij de uitbreidingen van de gemeente gedurende meer dan dertig jaar een bijzondere betrokkenheid. In Heemstede ontwierp hij het raadhuis, het postkantoor, woningen en het begraafplaatscomplex. De kerk staat op naam van zowel Joseph als van zijn zoon Pierre, maar het ontwerp kwam hoofdzakelijk van de vader.

Joseph Cuypers behoorde tijdens het interbellum tot de toonaangevende architecten binnen de katholieke zuil. Belangrijk voor de kunsthistorische waarde zijn de zeldzaam complete schriftelijke bronnen over het ontwerpproces, die bewaard bleven. Hieruit precies blijkt welke uitgangspunten, visie en randvoorwaarden de architect hanteerde en hoe binnen de katholieke kerk met de kerkbouw omsprong. Van weinig kerken in Nederland is een zo complete documentatie beschikbaar.

Ook het interieur, grotendeels ontworpen door Joseph Cuypers, bleef vrijwel volledig behouden, waardoor het een goed beeld geeft van een katholieke kerk uit het Interbellum. De schilderijen van Han Bijvoet, na de Tweede Wereldoorlog aangebracht boven de altaren, zijn van hoge kwaliteit. Bijvoet werkte ook in de in 1930 voltooide kathedrale basiliek Sint Bavo in Haarlem. Zijn werk vertegenwoordigt daarom een kunsthistorisch belang.

2. Stedenbouwkundige waarde

De ligging van de kerk, met zijn toren en toegangspartijen gericht naar de rotonde, zijn bepalend voor de identiteit van het Valkenburgerplein. Joseph Cuypers heeft hiermee zijn eigen uitbreidingsplan voor een deel ingevuld, maar ontwierp in die periode voor dit plein ook het toenmalige tramtracé. De toren vormt een belangrijke blikvanger net naast de brede Heemstedse Dreef, een belangrijke verkeersader en zichtas binnen zijn stedenbouwkundig plan. Deze markeert vanuit de verte de aanwezigheid van de kerk en het plein. Na Cuypers' dood in 1949 is aan de andere zijde van dit plein, op een door hem al voor de Tweede Wereldoorlog gegeven advies, als tegenhanger van de toren een hoog bouwvolume geplaatst.

3. Ensemblewaarde

Het complex van kerk, pastorie, verbindingsgang en bijgebouwen is vrijwel geheel in één keer ontworpen en op elkaar afgestemd. Het vormt een onlosmakelijk geheel. In de uitwerking hield Cuypers op een bijzondere manier rekening met de stedenbouwkundige omgeving, zoals bij de schuine plaatsing van het zijportaal aan de Heemstedse Dreef. De markante vorm van de kerk valt door de weidse ruimte van het kerkplein met het aansluitende Valkenburgerplein en de brede Heemstedse Dreef vanuit meerdere gezichtspunten als een geheel te beleven.

4. Architectonische waarde

De kerk Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart vertegenwoordigt in kunsthistorisch opzicht ook een nationaal belang. Binnen het uitgebreide oeuvre van Joseph en Pierre Cuypers, dat ongeveer 35 kerken omvat, komen slechts vier koepelkerken voor, die in Dongen uit 1917-1921, die in Bussum uit 1919-1921, die in Beverwijk uit 1921-1924 en die in Bergen-op-Zoom uit 1928. Koepelkerken voldoen aan de gedachten van de Liturgische Beweging van na de eeuwwisseling, waarbij de gelovigen een vrij zicht op het altaar moeten hebben, zonder hinder van pijlers. Vader en zoon Cuypers bleven ook langwerpige, driebeukige kerken bouwen. Zij voldeden daarbij aan het vrije zicht op het altaar door de smallere en lagere zijbeuken uitsluitend voor verkeer te gebruiken en zitplaatsen achterwege te laten.

Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart in Heemstede betreft een centraalbouw zonder koepel en de eerste van zijn drie kerken, samen met kerk in Scheveningen uit 1925-1927 en Hulsberg uit 1930, met een bijzonder hanggewelf van stuc over een metalen constructie. Bij de kerk in Heemstede kreeg de lengteas door de uitwerking van de westelijke arm tot een driebeukig schip bijzondere nadruk, waardoor de ruimte een bijzondere spanning tussen axiale en centrale aspecten vertoont.

De Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart valt nauwelijks te beschrijven in termen van historische bouwstijlen, zoals dat met het werk van (groot)vader P.J.H. (Pierre) Cuypers wel mogelijk is. De kerk in Heemstede het etiket neo-gotisch, neoromantisch of neobyzantijns opplakken levert geen bijzondere inzichten op over het gebouw. Typologisch lijkt het om een kruisvormige centraalbouw te gaan, maar de kerk heeft wel degelijk ook een lengteas en een als zodanig herkenbaar basilicaal schip.

5. Bijzonderheid en zeldzaamheid

Van de circa 35 kerken van Joseph en Pierre Cuypers is een groot deel aangewezen als rijksmonument en een deel ook als gemeentelijk monument. Deze kerken vertonen een grote typologische verscheidenheid, maar de spanning tussen centraalbouw en axialiteit vormt binnen dit oeuvre toch een zeldzaamheid.

6. Gaafheid

Afgezien van het verwijderen van de achterste banken en het verplaatsen van het hek van de doopkapel hebben er geen grote verbouwingen in kerk en pastorie plaatsgevonden. In de kerk is vrijwel het gehele interieur nog aanwezig en ook in de pastorie bleven de betimmeringen en de binnendeuren goed bewaard.

Conclusie

De Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart in Heemstede vormt niet alleen een hoogtepunt binnen het architectonische en stedenbouwkundige oeuvre van Joseph Cuypers in Heemstede,

maar ook binnen zijn oeuvre vormt het een van de meest monumentale en ruimtelijk complexe werken. Dit door de spanning die hij creëerde tussen de axiale en de centrale tendensen in de plattegrond en de complexe hiërarchische rangschikking van hoogten en de diverse gewelfsvormen en andere afdekkingen.

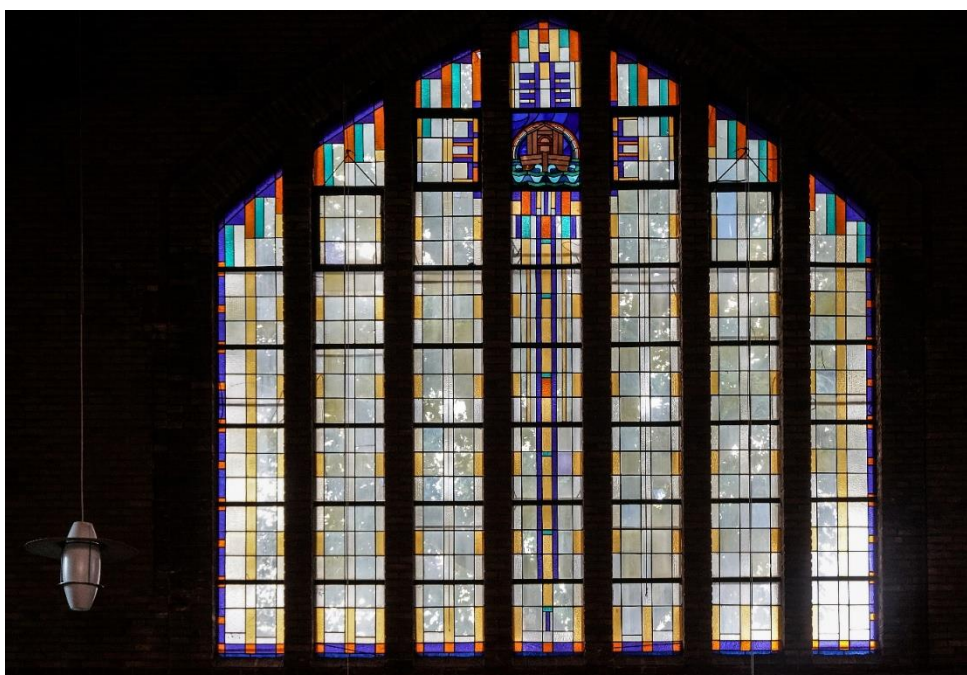

Historie

In 1924 verstrekke de bisschop van Haarlem, Augustinus Josephus Callier, aan pastoor Paulus Johannes Nieuwenhuis, op dat moment assistent van de parochie van de Sint-Bavo aan de Leidsevaart te Haarlem, opdracht te onderzoeken waar in Heemstede het beste een nieuwe parochie kon komen met het oog op het groeiend aantal katholieken. Dit leidde tot de afsplitsing van de parochie Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart van de parochie Sint-Bavo te Heemstede. Voor de nieuwe parochiekerk was een kavel ten zuidoosten van die van de moederparochie beschikbaar, niet ver van de buurtschap Cruquius, die zo kon profiteren van de nieuwe kerk. Deze kwam nabij het oude centrum van Heemstede te staan, waar al in 1347 een kapel stond, ook gewijd aan Maria-Hemelvaart. Die had voor de verwoesting in 1573 nooit de status van parochiekerk gekregen. Op de plek van de kapel verrees in de jaren 1623-1625 de huidige Hervormde kerk, die bekend staat als de Oude Kerk. Door voor het vroegere patronaat te kiezen, sloot de kerkelijke leiding bewust aan bij de lokale geschiedenis. Het katholieke dagblad *De Tijd* meende zelfs van het herstel van 'de oude parochie Heemstede' te mogen spreken. Op 28 januari 1925 stelde bisschop Callier, een bouwcommissie in met als voorzitter pastoor Nieuwenhuis. Hij werd de eerste pastoor van de nieuwe parochie en daarmee de bouwpastoor. De commissie verzocht de architecten B.N.A. ir. Joseph Th.J. Cuypers en zijn zoon Pierre J.J.M. Cuypers een ontwerp te leveren.

Architect Joseph Cuypers trad in 1885 in dienst bij zijn vader Pierre en werkte vanaf 1890 zelfstandig aan zijn eerste kerk, de H. Urbanus in Nes aan de Amstel. Pierre sr. en Joseph en later ook Jan Stuyt werden compagnons. Na een vruchtbare periode, waarin talloze kerken, scholen, instituten tot stand kwamen, trad Jan Stuyt uit de vennootschap om zich als zelfstandig architect te vestigen. Vanaf 1920 ging Joseph met zijn zoon Pierre een compagnonschap aan.

Voorafgaand aan de opdracht voor een katholieke kerk had Cuypers al eerder in Heemstede gebouwd, waaronder in 1906-1907 het omvangrijke woningbouwcomplex Res Nova aan het Res Novaplein, rond 1911 gevolgd door het woningbouwcomplex Nova et Vetera. In het vervolg op de bouw van het raadhuis kreeg Joseph van de gemeente opdracht het uitbreidingsplan te herzien. Jarenlang tekende zijn bureau uitbreidingen, gaf hij adviezen en trad hij, indien nodig, op als bemiddelaar.

Beschrijving

1. Situatie

Het kerkcomplex staat aan een nagenoeg rond plein waarop de Heemsteedse Dreef en twee kleinere woonstraten aansluiten. De kerk en de pastorie staan met hun voorgevel aan de noordoostelijke hoek van het plein, daarvan gescheiden door een bescheiden kerkplein. Vanwege de vorm van het bouwterrein behoorde een zuivere oriëntatie van de kerk niet tot de mogelijkheden. Door het koor iets naar het noorden te draaien, paste de kerk op de kavel en stond deze onder een geschikte hoek met de voorgevel aan het plein. Op de hoek van de Heemsteedse Dreef en het Valkenburgerplein staat een hoge toren, die aan de brede laan een markante blikvanger vormt. Het (verder) lage silhouet van het kerkcomplex vormde een aanpassing aan de hier geplande groene villawijk. Daarvoor in de plaats verrees een tuindorp met een eveneens geringe bouwhoogte. Aan de voorzijde heeft de voorgevel van de kerk naast de toren een uitgebouwd portaal, dat dient als de hoofdingang van de kerk. Rechts van de kerk, daarmee verbonden via een overdekte gang, met de voorgevel een stuk naar voren, staat de pastorie. Opzij loopt de brede Heemsteedse Dreef vlak langs de kerk. Een overhoeks geplaatst portaal op de westelijke hoek van de noordelijke kruisarm dient hier als tweede ingang en gaf, volgens het programma, op uren dat de kerk dicht was, toegang tot het Heilig Sacrament.

2. Hoofdopzet en constructie

De geheel uit baksteen opgetrokken kerk bestaat uit een centraal achthoekige volume met vier kruisarmen en vier korte zijden in de diagonale assen. De oostelijke kruisarm eindigt in een triconchale apsis, waardoor deze arm langer is dan de twee zijarmen. In de twee oostelijke diagonalen bevindt zich eveneens een apsis. De westelijke kruisarm is opgezet als een basilicaal schip. Buitenwerks heeft de kerk een lengte van 48 meter en bij de kruisarmen een breedte van 32 meter. Doordat het schip duidelijk langer is dan de oost- en de westarm, houdt de kerk vooral van buiten gezien het midden tussen een centraalbouw en een axiale kerk. Alle daken zijn met pannen gedekt, uitgezonderd die van de kapel aan de zuidwestzijde en de toren, die zijn afgedekt met een koperen dak. Boven de centrale achthoek rijst een dak op met een piramidale vorm. Daaruit steken de zadeldaken van de kruisarmen. De toren is opgemetseld tot 27 meter hoogte, de spits reikt tot 35,2 meter. Op de zuidwesthoek staat een kapel.

De eveneens uit baksteen opgetrokken, traditionalistisch vormgegeven pastorie bezit een rechthoekige grondslag met een middenrisaliet en een piramidaal dak. De gang vanuit de pastorie zet zich voort langs de zuidelijke transeptarm. Het pand bestaat uit een kelder, twee bouwlagen en een zolder. Oorspronkelijk dienden de ruimtes aan weerszijden van de ruime hal als spreekkamer. Aan de voorzijde verder een ontvangkamer en de keuken. De vroegere eetkamer met serre en zaal met schouw en lambrisering kijken uit op de tuin. Op de verdieping pastoorskamer met slaapkamer, een gastenkamer met slaapkamer, een logeerkamer en twee kamers voor kapelaans.

3. Exterieur

Aan het kerkplein staat de westelijke kruisarm met de ingang, overdekt met een zadeldak. Links, deels binnen de omtrek van de kruisarm, staat een hoge toren op een vierkante grondslag met een licht in- en uitzwenkende spits. Bovenin de gevels van de toren bevinden zich reeksen verticale galmgaten en daaronder aan vier zijden een uurwerk. Rechts van de westgevel staat een lage kapel met veelhoekig dak. Voor de gevel van de westelijke kruisarm, die als schip dient, staat een portaal met daarin een spitsboogpoort, die soortgelijke bogen in het interieur aankondigt. In de geveltop bevindt zich een spitsboogvenster met zeven verticale lichtstroken met glas.

De eindgevels van de noordelijke en de zuidelijke transeptarm bevatten een soortgelijk venster als in de westgevel, maar lopen verder door naar onderen. Deze kruisarm steekt uit het piramidale dak. Rechts van deze transeptarm strekt zich het driebeukige schip uit, links het veel kortere, maar bredere koor met apsiden.

Aan weerszijden van de vijfzijdige apsis aan de oostzijde staan aanbouwen onder een plat dak met de sacristie en de gerfkamer. Op de zuidelijke sacristie sluit de verbindingsgang aan naar de pastorie. Het exterieur van de kerk, de verbindingsgang en de pastorie vertegenwoordigen een hoge monumentwaarde, waarvan het behoud noodzakelijk is.

4. Interieur

Het interieur bestaat uit een centrale, achthoekige ruimte met vier lange zijden voor de kruisarmen en vier korte zijden in de diagonalen. Naar onderen wijd uitlopende bogen vormen steeds de scheiding tussen deze ruimtes. Boven deze achtkante viering hangt een ribloos netgewelf van stuc aan de stalen spantconstructie daarboven, die de ruimte een

uitgestrekt, spectaculair karakter verleent. De oostelijke kruisarm met het altaar heeft een verhoogde vloer en eindigt in een triconchale apsis. De apsiden in de twee oostelijke diagonalen bieden plaats aan een zijaltaar. Deze ruimten zijn overwelfd met bakstenen halfkoepels. De rechthoekige koortravee daarvoor is overspannen met een bakstenen kloostergewelf. De noordelijke en zuidelijk kruisarm hebben een rechte sluiting en zijn van boven afgedekt met occumé (vochtbestendig triplex). Op de diagonalen aan de westzijde sluiten hoge, vierkante vakken aan, afgedekt met een bakstenen graatgewelf. De hoge middenbeuk van het schip vertoont een open kap met vakwerkspanten met occumé en de zijbeuken zijn vlak gedekt. Van dit hiërarchische geheel vormt de achtkantige kruising het dramatische middelpunt. Het interieur van de kerk vertegenwoordigt een hoge monumentwaarde waarvan het behoud noodzakelijk is; die van de pastorie een positieve monumentwaarde, waarvan het behoud wenselijk is.

5. Inventaris

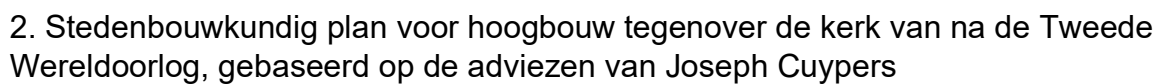
Het hoofdaltaar is opgebouwd uit Bleu Belge en Vert d'Estours met een bovenstuk van marmer Jaune de Sienne en Sint Silvester, gedecoreerd met koperwerk. Het linker zijaltaar, gewijd aan Maria, bevat een voorstelling over haar dood en het Jozefaltaar rechts een afbeelding over zijn overlijden. De altaren zijn ontworpen door de architecten. De kunstenaar Henricus Alphonsus (Han) Bijvoet (1897-1975) vervaardigde de schilderijen: boven het hoofdaltaar Maria Hemelvaart (1945), boven het Jozefaltaar de Heilige Familie (1947) en boven het Maria-altaar de Geboorte van Christus met de Aanbidding door de Herders (1947). Boven de ingangen beeldde de kunstenaar de Goddelijke Drie-eenheid uit. De kuip van de gemetselde preekstoel bevat vier gegoten reliëfs met de 'Ontmoeting tussen Maria en haar nicht Elisabeth', de 'Maria Boodschap', het 'Huwelijk van Maria' en de 'Geboorte van Christus'. Het ijzeren hek van de doopkapel, ontworpen door de architecten, staat heden

tegen de zuidwand van de gebedsruimte voor Maria van Altijddurende Bijstand in de zuidwesthoek van de omgang.

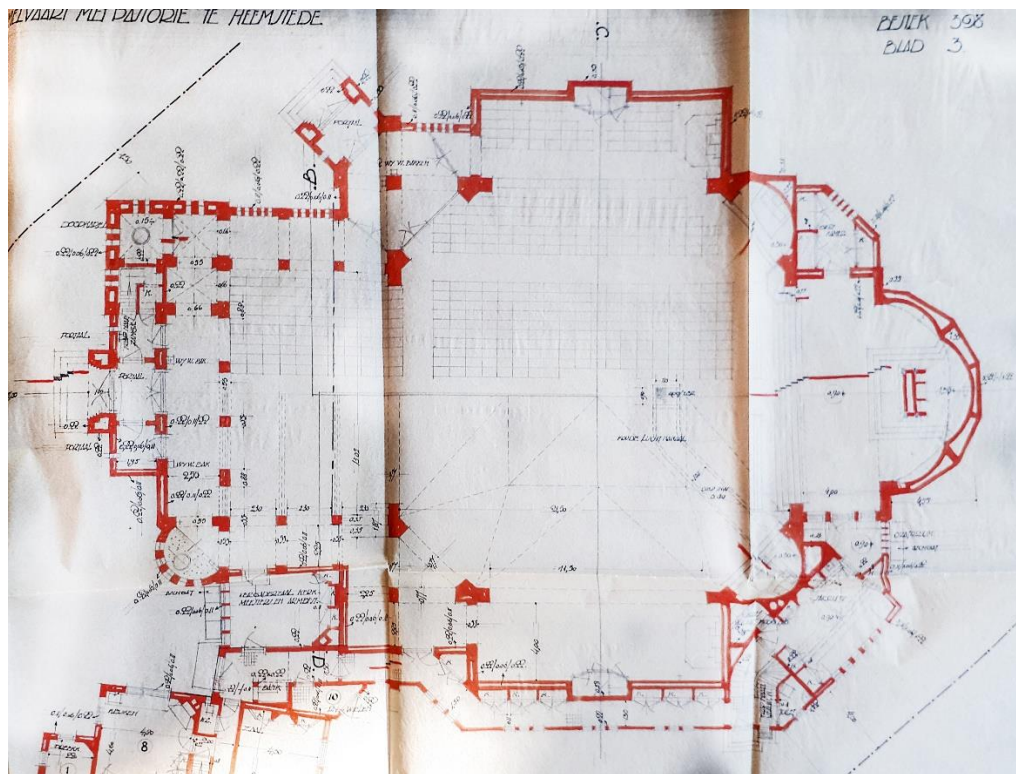

Het orgel uit 1929, gebouwd door T. Jos. H. Vermeulen en de firma L. Ypma & Co te Alkmaar beslaat twee klavieren en een pedaal met een pneumatische tractuur. Het hoofdmanuaal bevat een bourbon 16', een prestant 8', een fluit 8', een prestant 4' en een trompet 8'. Het tweede manuaal een viola di gamba 8', een voix céleste 8', een holpijp 8', een fluit 4' en op het pedaal een subbas 16' en diverse koppels. De muurschilderingen van Bijvoet vertegenwoordigen een hoge monumentwaarde waarvan het behoud noodzakelijk is; de overige inventaris een positieve monumentwaarde waarvan het behoud wenselijk is.

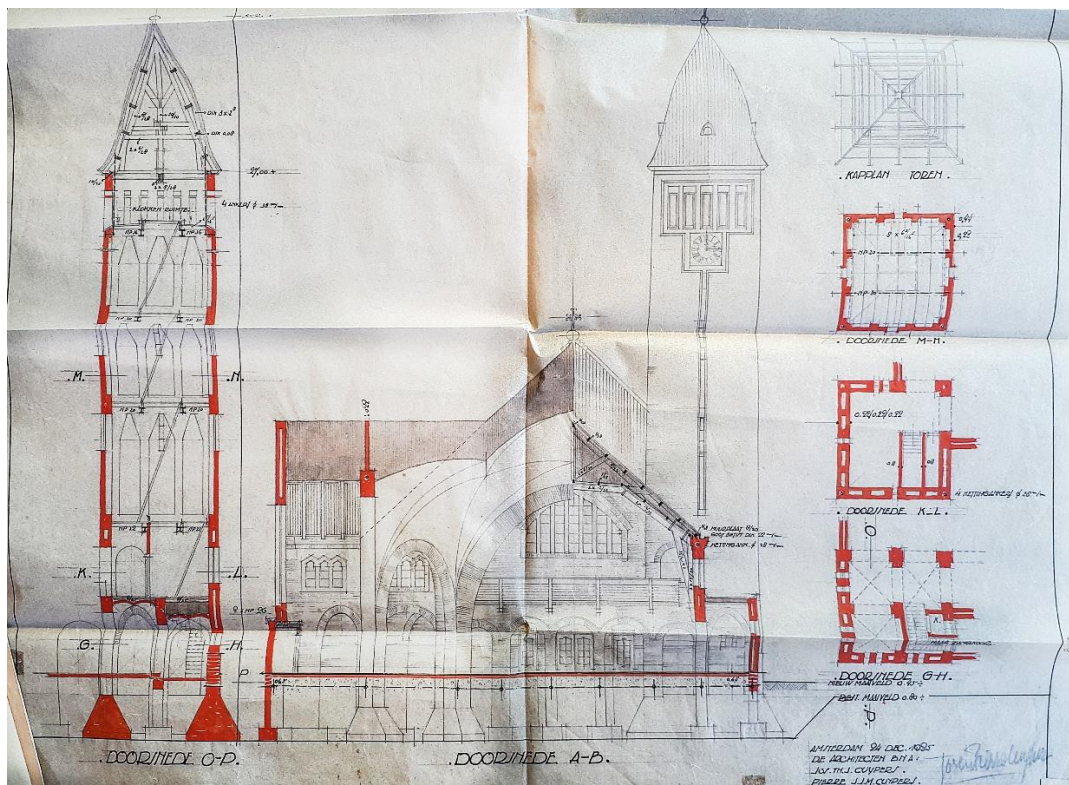
1. Stedenbouwkundig plan Joseph Cuypers voor het Valkenburgerplein

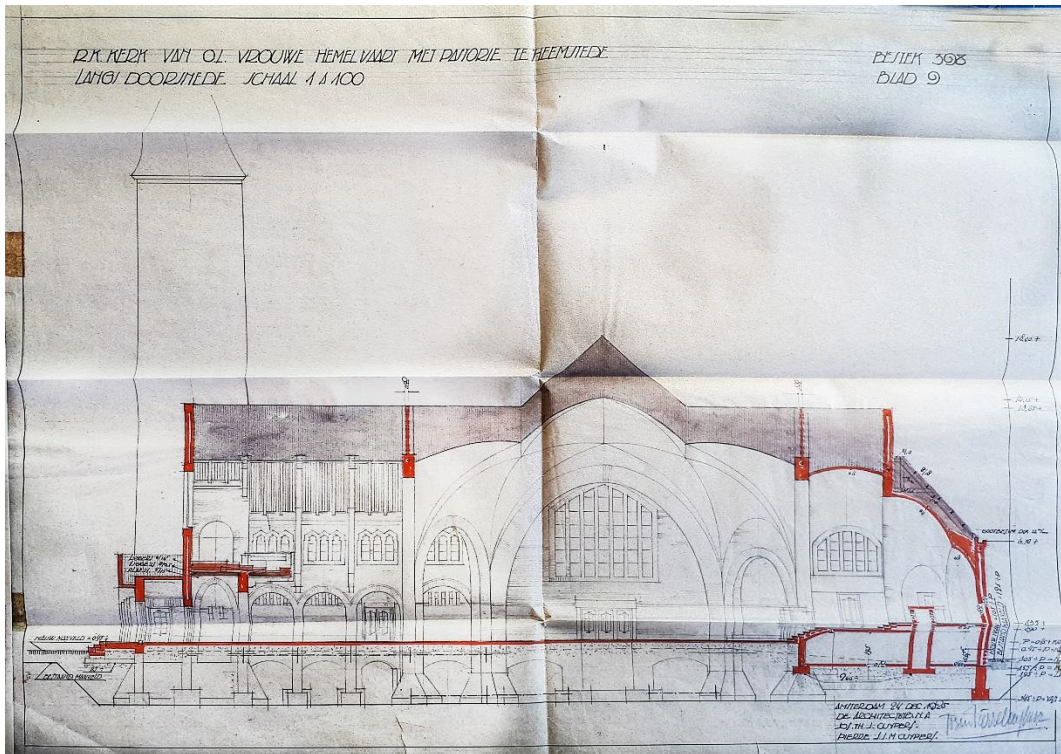
3. Plattegrond kerk door Cuypers.

4. Dwarsdoorsnede kerk door Cuypers.

5 Lengtedoorsnede kerk door Cuypers.

Bronnen

- Het Nieuwe Instituut Rotterdam CUBA t 754,1-3 en g 754
- Bouwdossier parochie Onze Lieve Vrouw Hemelvaart in Heemstede
- Gerard Brom, *Herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland*, Leiden 1933
- A.W.F. Erftemeier, A.J. Looyenga, M. van Roon, *Getooid als een bruid. De Nieuwe Sint Bavokathedraal te Haarlem*, Haarlem 1977
- Joseph Alberdingk Thijm, *De Heilige linie*, 1858 (gedigitaliseerd 2007)
- Dr. Gerrit Vermeer en drs. Gert van Kleef, *Waardebepaling Onze Lieve Vrouw Hemelvaart te Heemstede*, mei 2019
- Drs. R.G.M. Pince van der Aa, erfgoedadviesbureau, *Bouwhistorische opname op hoofdlijnen met waardestelling O.L.V. Hemelvaart, Heemstede*, Utrecht 2024.